

JÓKAI ANNA

Tormay Cécile mese-novellái

...Amire – Tormay Cécile-ről szólva – vigyázni kell: ne pusztán egykori erkölcsi-politikai szerepvállalása miatt, nekünk a jelenben is oly kedves, bátor hon-szerelme miatt emeljük őt piedesztálra. Mert hiszen, akik tiltották, azok is politikai okból hoztak felette ítéletet. A II. világháborút követő utóéletében valós esztétikai szempontok nem rúgtak labdába. Trianon és a proletárdiktatúra: egyikről hallgatni kellett, a másikat dicsőíteni – vagy maximum ügyeskedve a témát elkerülni. Hite és meggyőződése miatt irtották ki Tormayt az irodalomból, a „futottak még” kategóriából is kirekesztve, ahogyan például Herczeg Ferencet, Wass Albertet, Nyíró Józsefet, Szabó Dezsőt, Gulácsy Irént, Ignác Rózsát. A diktatúra mindig megtalálja azt a kézreálló bunkót, amit irodalmi értékítéletnek álcázhat. Napkeletet szervezni? Bűnös dolog, gyúlékony eszmék táptalaja. Csak a Nyugat, csak a *Nyugat!* Az egysíkú gondolkodás nem tűri a nem ellene, hanem még a *mellette* fogalmát sem! Az új évezred nem eshet újra a kirekesztés hibájába. Csodálhatjuk a *Nyugat* óriásait, és szerethetjük a heroikus *Napkeletet*. Egyszerre. Párhuzamos törekvések, és a párhuzamosok a végtelenben – a szellemi szférában – találkoznak. Tormay Cécile és köre az 1919 utáni vergődő, létfeltételeiben korlátozott magyarság életében fontos feladatot vállalt. Maga Tormay Cécile oly hévvel, hogy saját írói tevékenysége csaknem kárát látta. Szerencse, hogy *Az emberek a kövek között*, az *Egy régi ház*, és *Az ősi küldött* (legalább részben) megszülethetett, és a páratlan dokumentum, a *Bujdosó könyv* is fennmaradt. A mindennapok lázas forgataga, alattomos támadások közepette az írói pályán a novellák tartják a folytonosságot.

A novella műfaja talán a legalkalmasabb, hogy mintegy leképezze – menetközben és szüntelen hullámzásban –, mivel birkózik éppen az alkotói lélek, mint szedi ki a kínálkozó kavicsok közül a hegyi kristályokat. Különös ez a novellavilág. Mintha nem a kemény kardforgató, hanem a magyar társadalom súlyos sebeit, a nemzet fájdalmait reálisan számon tartó közéleti nobilett írta volna őket. Lebegnek a történetek, szivárványszínűek, dúsak, jelzőkben tobzódoók. Déli, lány mediterrán tájakon, gyakran miti-

kus alakok között bujócskázunk. Ez a vibráló lebegés még a kései, példázattá emelkedett írásában is benne van: a természetes vonatbaesettől a kápolna eszem-kísérteteinek álomszerű jelenéséig. Bár a figyelmeztetés maszatolás nélkül ma is érvényes: a „maradi” Istent ne győzze le a „haladó sátán”. Idegen mesehang, helyenként barokkos stílus. Ez a magyarsághoz eltéphetetlen szálakkal önmagát odaláncoló író szereplőit többnyire még a nevükben is „görögösítve”, antikvizálva, beazonosíthatatlan tájakon és időtlen időben mozgatja, ritkán villantva fel a magyar kisemberek keserves élményeit, s ha mégis, azt is színes fátyolon keresztül teszi. Még ha a fátyol színfoltjai olykor sötétek is (*Kis ház, nagy tragédia*). Életre kel a tűz, az őselem a viskót grandiózusan roppantja össze... A háborúból hazatért nincstelen katonát – aki csak enni akar – lelki furdalás gyötri, mert az ő mindennapi kenyere, imája nyomán, egy másik ember halála árán adatik meg (*Az imádság*). Móricz brutálisan ír a háború lélek-pusztításáról, ami a békében derül ki igazán (*Szegény emberek*), a gyilkosság természetessé válik. De a felismerés egy töről fakad: hogyan vált a háborúban relatívvá a *ne ölj* isteni parancsa... Költői szépségű Tormay Cécile *Fehér halál* című története a fokozatosan megdermesztő fagyról, a fakeresztről, ami végül tűzre vetve ad annyi meleget, hogy a nyomorultak meg ne fagyjanak. De aki tűzre vetette, azt a többiek elátkozzák. Mintha az élő, az emberért való, megmentő hit ütközne össze a külsőségekben rögzült, felületi hitvilággal... Az országcsonkoló trauma, Trianon szabályos meseformába költözik: az árva, elüldözött, hazája-otthona vesztett gyermek a mennyekben nyer igazságot (*Kis vándorok*)... Az ólomöntő asszony a régi Nagy-Magyarországgépet, mint a jövőt önti ki a várakozóknak (*A fiatal esztendő*). A jogos fájdalom szülte kínzó vágy megerősokolja a stílust és a hitelességet: az eredmény leegyszerűsített korabeli plakátszövegekkel rokonítható. A tragédia – úgy tetszik – szirupban nem oldódik. Trianon sebe a rózsaszín máz alatt lüktet tovább. E téren az író köztevékenysége, az összefogás megszervezése, az asszonyok szövetsége érvényesebb és a gyakorlatban hatékonyabb. Az asszony-erő, a küzdelem a férfi-mentálitással egyébként Tormay Cécile több novelláját is átszövi. A *Végzetek* szerelmespárjában a férfi a domináns, a rabszolgatartó göggyével szeret, ő vágja a mindenkor utat, a nő látszatra parancsra követi. Csak a végső órák szenvedésében, amikor az

asszony vállalja vele az együttes halált, ébred rá: nem az ő nyers akarata, hanem párja önkéntes, önfeladó szerelme volt viszonyukban a döntő... *Az erősebb* című „életkép” talán az egyetlen a novellák sorában, ami a meseszerűséget nélkülözi: szikár, szűkszavú, darabos realizmusa döbbenetesebb, mint bármiféle „zsabósítás” a durva kanaváson. A munkásszony hajnaltól-estig robotol, mos a heverésző férjére, a gyerekekre, miközben a férfi, mivel „ő az erősebb”, ütésre készül. Nőírók kedvelt érvelése jelenik meg itt, eredeti, hiteles formában: hogy a nő az erősebb nem, mert rábízta az Isten a szülést, és az utódok gondozását. Ne gondoljunk a feminizmusra, és különösképpen ne annak elfajzott változataira.

Tormay Cécile tudatában van értékeinek, nem azért, mert nő, hanem mert ember, tehetséggel áldva-veve. Nem hiszem, hogy valaha is ismerte a szerelmi boldogságot. A *Csodálatos emberekben* a férfi és a nő bolondulásig kívánja egymást, szenvedélyük lángol, amikor éppen nincsenek együtt, de a valóságban, egymás társaságában csak unalmat éreznek. *A najád halála* is erről szól: a najádot, az árnyak, a csendnek, a homálynak gyermekét megöli a szüntelen boldogság, a fény, a zaj... Modern, dekadens életérzés, némi merészséggel azt is mondhatnám, Ady „héjánaszt” játszó szerelmeseinek a haloványabb, szemérmesebb másai is felrémlenek... *A kentaur*, a félig állat, félig nimfa alakja és sorsa ma is elevenbe vág: „*Ti férfiak és nők! Meg kell találnotok egymásban a lelket is, mert azok, akik utánatok élni fognak, szerelmetek jegyében születnek a világra, annak az átkát vagy áldását hurcolják majd magukban... Ne üzzétek hát el az asszonyokat, mikor igazán bölcssek vagytok, hívjátok őket magatokhoz, hogy ne szülessen több kentaur a földre.*”

Tormay Cécile talányos misztikumba burkolva kutatja az Istenség női princípiumát, a korok-korszakok sajátos szellemi szintjén megtestesülő örök Boldogasszonyt; Aphrodite után Máriát. „*Az isten-asszony látta az emelkedő fekete keresztet, és a kereszten meglátta a vérző fiút. De oldalán ott volt a szárnyas gyermek, a szép, lángoló ifjú... a csalhatatlan aranyíjjal a kezében... Az ő fiai a legnagyobb istenek... És a két fia közül melyik volt kedvesebb neki? Jobban melyiket szerette? Azt-e, aki megsebezett minden embert, vagy azt, akit minden ember megsebezett? Azt-e, aki megszenvedtetett mindeneket, vagy azt, aki mindenkéért szenvedett? A mirtuszkoszorúsat? A töviskoronásat?*”

A szomorú tétovaságot, a szellemi homályt *A csillag jegyében* oszlatja el. A betlehemi csillag fényénél, az isteni leszületés órájában talál egymásra két fiatal, hogy azután a későbbi Magdalai Mária fogantassék tőlük szerelemben. Az a Mária Magdolna, aki bolyongása közben nem sejtette, hogy az a betlehemi csillag vezeti, amelynek jegyében szülői megszerették egymást – „*s amelynek derengő fénye akkor ragyogott fel az ő tévelygő lelkében, amikor meglátta a feltámadást*”... Mert addig ki segít a világon? Tormay Cécile rátalált *A rabszolga istenében*. Abban, aki képes enyhíteni minden – nem csak földi – szomjúságot. A hálás lány keresi ennek az új istennek a templomát, „*és a szeme eltévedt a végtelen kék égben*”.

Tormay Cécile keresztény. Harcos eszmevédő. De sommás ítéleteivel esetenként még nem elég árnyalt. Az emberi minőséget, a személy önértéke szerinti ítéletalkotást még nem képes egy csoport általánosítható vonásaitól megkülönböztetni. A Tanácsköztársaság megélt, letagadhatatlan és elborzasztó tényei arra ösztönzik, hogy egy egész közösséget – kivétel nélkül – a kollektív bűnösség körébe vonjon. A nagyszabású *Időutazást* is bepötytyözi egy-két sematikus jellemzés, de a magyar történelem hősei és áldozatai monumentális *dance macabre*-ban idézik fel a múltat. Ám „*hasztalan a visszavágyás... Az a csend az övék, nem a mienk. Nekünk mennünk kell, előre, át ezen, át kell esnünk mindenen, hogy kijussunk a csendbe, amely majd a mienk lesz.*” Ez a józanság hangja.

A *Tépett atillában* megszólal az irgalom is, a megélt kereszténység alapfeltétele. Az anyóka hősként siratja a fiát, és senki sem világosítja fel, hogy a fiút a golyó árulás közben érte. A szeretet legyőzi az igazmondás kegyetlenségét.

Tormay Cécile azt is tudta – bár márványarcával, egyenes tartású derekával, alig-mosolyával igyekezett elrejtetni –, mivel jár az egyre pragmatikusabb világban művésznek lenni. A *Viaszfigurák* mesterének kínban, szerelemben, emlékezésben megszületett gyönyörű viaszszobrocskáik csak akkor kelendők, amikor egy pénzes vevő óhajára kanócot vezet beléjük; gyertyaként vásárolják, elégetik a szépségét, s vele együtt az alkotó lelkét. A műtárgyat használati tárgyá kell lefokozni, hogy egyáltalán észrevegyék. Drága Karinthy Frigyes! A *Cirkusz* novella! Nyaktörő mutatványok betetőzéseként, mintegy mellékesen, a gúla tetején egyensúlyozva

játszhatja el hegedűjén a dallamot, amire egész életén át készült... Ugyanaz a felismert szomorúság: Tormay Cécile-nél és Karinthy Frigyesnél. Látszólag semmi sem köti össze a két alkotót, csak ez a rádöbbenés. Valahol, a végtelenben, hogyan lehetnének idegenek?!

Még a céljában elszánt, küldetésében biztos író is, mint amilyen Tormay Cécile, meg-megéri a hiábavalóság érzete. *Te csak dolgozzál*, szól az öregember intelme a méltatlankodó madárkereskedőhöz, miközben szabadon engedi a kereskedő nagy gondal nevelt madarait: „*Hogy a madaraiddal mi történik, ha már egyszer elvégezted a magad munkáját, az reád nézve mindegy legyen... Csak dolgozzál tovább. Mert mialatt dolgozol, érzed, hogy élsz, és el tudod felejtetni, hogy meg fogsz halni...*”. „*Az írás a halál-készültség magasabb foka*” – Hamvas Béla gondolata. Együttrezgés? Ilyen nagy távolságból? Miféle láthatatlan, téphetetlen fonalak ezek?

És a siker? Érdemes-e törni rá? Nincs-e benne a zuhanás kockázata? Evoé, kiált a tömeg a repülő Glaukosnak, s amikor az a földre hullik, ugyanezt kiáltják, másnak. A tehetség, szerencsés esetben, leleplezi a siker csalóka természetét. A munka értékét nem a siker értékével méri. A dilettáns az, akit a sikertelenség tönkretesz: a jellem deformálódik, és építő erő helyett a romboló ösztönök szabadulnak fel. *A síró ember és a nevető ember* mestere „szobrász nem tudott lenni, kőfaragó nem akart lenni”. A megkeseredettség gyilkosságba hajszolja. Kosztolányi *Néró*-jának is ez a titka: verseivel nem képes tüzet gyújtani, hát Rómát gyújtja fel.

Tormay Cécile – mint minden író – meglehet, saját védőálarca mögül, de mindenképpen mások álarca alá kémlel. „Mi hát az ember?” – bibliai kérdésben és válaszkísérletekben az egész teremtett, mégis szüntelenül tökéletesítésre szoruló világunk benne van. Igazi, őszinte arcunk félelmetes (*Találkozás alkonyatkor*). A gyermek elbújik a pamlag alá, kilesi nagyanyja találkozását a régi szerelmével. Mintha idegen embereket látna – zavarodottságában elneveti magát... Kosztolányi, *Április elseje*: a szekrényben rejtőző fiú nem tud nevetni, mikor barátja arcát a kulcslyukon át megpillantja. Ez nem az ismerős arc, hanem a kendőzetlen, a valódi.

Ahogy még önmagunkat sem pillanthatjuk meg soha, mert még a tükör előtt is viselkedünk. Tegyük hozzá Gárdonyit: „*az ember láthatatlan*”. S éppen ebben a láthatatlan részben van a lényeg, az egymással birkózó Rossz és Jó.

Tormay Cécile megengedte magának – szinte írói alkata ellenére –, hogy elborzasztó vízióban vetítse előre az elszabadult, a Jót legyőző Gonosz uralmát (*Az utolsó dereglye*). A hajótörötteknek egyetlen mentőcsónak maradt. Akik már benne ülnek, baltával csapják agyon a bekéredzkedőket. Aztán már a szemhatárt sem fürkészik. Egymást figyelik: ki mer enni, amíg a többi éhezik? Két táborra szakadnak. „*Tébolyodottan tépték egymást. A fogukkal marcangolták egymás húsát, a körmükkel vájták egymás szemét. És nem látták többé, hogy a szemhatáron nagy hajók húzódtak el, nem hallották, hogy a megkötözött szelek újra csaholnak a tengeren és fellökik a vizek felett az ólmos fedőt... Nem láttak, nem hallottak többé semmit. az életet elfelejtették, csak a gyűlöletet tudták. És véres gomolyokban, egymást halálra marva sodródtak tova az utolsó dereglyén.*”

Tormay Cécile megérhette volna a II. világháborút, amikor és ami után balsejtelmei részben materializálódtak. De olyan kor még nem volt, hogy a mese szép reményeit igazolódni láthatnánk.

Halálát tizennyolc év választja el Kaffka Margit halálától. Mindketten küszködtek sorsukkal, amely tehetségüket a női létbe zárta.

Kaffka Margit a női elemet emelte fel az általános emberii, Tormay Cécile a nőiséget az általános emberiből vezette le. Kaffka Margit egy hangszeren játszott: fülledt nyári délutánok vidéki csendjében lehúzott redőnyök mögül kiszivárgó zongoraszó. *Színek és évek*. (Az idő lassú múlása.)

Tormay Cécile valójában hárfaművész; égieg-légies kedély. Néha mégis trombitára váltott. Mert a trombita életjel, mozdulásra buzdít – és a hangja a beszorított térből elhangzik messzire. Szükség volt erre – akkor erre is szükség volt. „*Színek és érvek*”? (*Az idő fölpörgetése*.)

Nyugat vagy Napkelet? Nyugat és Napkelet. Mint ahogy a Nap is ugyanaz a Nap. A fénye keltében, nyugtában – bár más-más szögben – de ugyanazt a göröngyös Földet világítja be.